

у знищенні ворогів, але й у здійсненні добрих вчинків, навіть якщо ніхто крім нього їх не оцінить. У романі розмитість межі між природними та науково вдосконаленими істотами репрезентує трансформацію людства під впливом технологій, а в образі інопланетних загарбників втілюється найвищий рівень механізації суспільства. Письменник бере під сумнів граничну ефективність технологій, надаючи перевагу природженим здібностям людини й набутому досвіду.

**Ключові слова:** часова петля, тераформування, екологічний розрив, технологія, механізація.

УДК 821.112.2.09

Г. М. Шевців

### **«ПОЕЗІЯ І ПРАВДА» Й.-В. ГЕТЕ ПРО БІБЛІЮ ЯК ДЖЕРЕЛО ДУХОВНОГО ОБРАЗУ АВТОБІОГРАФА**

*Статтю присвячено розгляду впливу Біблії на формування особистості Гете. Проаналізовано спогади Гете про його дитяче та юнацьке ставлення до Біблії та релігії. На основі тексту «Поезії і правди» простежено формування релігійних переконань її автора. Узагальнено різні точки зору українських, російських і німецьких літературознавців на релігійні погляди зрілого Гете.*

**Ключові слова:** автобіографія, автор, Біблія, сповідь, спогад, епізод, переконання, релігія, християнство.

DOI 10.34079/2226-3055-2019-12-20-157-162

**Постановка проблеми.** Для розуміння творчості Гете надзвичайно важливим є вивчення його релігійних переконань, які наклали свій відбиток на моральні й світоглядні позиції та художній світ літературної спадщини письменника. Пошуки справжньої, на думку Гете, релігії провели його через особистий досвід, спостереження, розмови, заняття природничими науками від раннього захоплення пієтизмом до зрілого пантеїзму – вчення про те, що Бог у всесвіті та невіддільний від нього.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми.** При достатньо вивченому на сьогодні світогляді Гете серед дослідників його наукової та творчої спадщини не існує одностайності стосовно проблеми «Гете та релігія». Розвідки науковців дуже різняться, інколи аж до протилежності [1; 2; 5; 8]. У центр дослідження, як правило, виводиться драма «Фауст» та окремі твори Гете («Одно і все», «Страждання молодого Вертера», «Споріднені душі», «Егмонт», «Гец фон Берліхінген», «Ксенії IX», «Венеціанські епіграми», «Західно-східний диван»), у яких чітко проглядаються старозавітні ремінісценції та зацікавлення автора східними релігіями. Для розуміння поглядів Гете на християнство та формування його пантеїстичних позицій багатим джерелом інформації стає «Поезія і правда». Ця автобіографія не лише подає фактичний матеріал, але й демонструє його авторське переосмислення, чим пояснює багато дискусійних питань. Саме тому метою нашого дослідження є аналіз окремих уривків автобіографії Гете, які демонструють ставлення письменника до Біблії, з якою він «власне кажучи

жив» (*тут і надалі переклад з нім. мій, Г. Шевців*) [8, с. 223] у контексті формування його релігійних переконань.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Гете познайомився з Біблією ще в ранньому дитинстві. В його ортодоксально-лютеранській сім'ї всі відвідували церкву, а Біблія була дуже шанованою усіма настільною книгою. Строгий та педантичний Йоганн Каспар Гете, поважний радник права, пишався тим, що його син багато годин проводив за читанням Біблії. З раннього дитинства Гете заучував малозрозумілі йому біблійні уривки, залюбки декламував їх, наслідуючи протестантських проповідників. Згодом читання Біблії перетворилося на не подитячому вдумливе вивчення, порівняння, узагальнення, що породило багато запитань та спонукало до роздумів. Біблія вражала хлопчика зображеними в ній картинами, своєю мовою, яка вплинула на формування стилю майбутнього письменника. З Біблії Гете запозичить поетичні образи та сюжети і для своїх ранніх творів, і для серйозного писання у зрілому віці. Гете не просто копіює біблійні сюжети, а творчо їх перетворює, доповнюючи крізь призму власного світосприйняття і розуміння Бога. До ранніх творів Гете належить написана під впливом надзвичайно популярної в той час «Мессіади» Фрідріха Клопштока біблійна епічна поема в прозі «Йосиф», духовні оди. Згодом Гете власноруч знищив ці твори, частину перед від'їздом до Ляйпцігу, частину перед від'їздом до Стразбурга, в чому він зізнався 13.10.1767 року в листі до сестри Корнелії.

У творчості Гете знаходимо пантеїзм, атеїзм, гностичні елементи та християнські мотиви. Згадаймо відомий лист Гете від 29.07.1782 року до швейцарського письменника й богослова Йоганна Лафатера, в якому є його відомі автохарактеристики: не антихристиянин (*Widerkrist*), не нехристиянин (*Unkrist*), але явно не християнин (*Nichtkrist*). Російська дослідниця І. Лагутіна наголошує на важливості розгляду філософсько-релігійних систем, що мали вплив на гетевське пізнання світу: «І тоді зовсім інакше висвітяться численні ідеї та образи Гете, і можна буде переглянути наші штампи в характеристиці Гете як «язичника», «матеріаліста» чи «атеїста». Наприклад, його «сонцепоклоніння» було пов'язане багатьма коренями з герменевтичними теоріями, де сонце завжди залишалося релігійним символом і прямо називалося «другим богом» чи «деміургом»; з алхімією, якою Гете багато займався в юності; з астрологією, згадкою про яку він розпочинає свою знамениту автобіографію» [5, с. 14-15]. Літературознавчі дослідження «Гете і релігія» розгортаються у двох основних напрямках: 1) творчість Гете як свідчення історії впливу на неї Біблії; 2) ставлення Гете до Біблії як ключ до розуміння його творчості.

Для Гете Біблія є захопливим твором зі своїм сюжетом. Вивчаючи Старий завіт, Гете бачить необхідність вивчення старовірської мови, в чому йому дуже допоміг тодішній ректор франкфуртської гімназії Йоганн Георг Альбрехт. Як зазначає К. Конрад, унаслідок цих занять підринається віра Гете у християнство [4, с. 59]. Бібліотека ректора відкрила для Гете доступ до тлумачень Біблії тогочасних німецьких теологів. «Як бачимо, швидше всього, в цей час Гете порізнівся з твердою вірою предків і офіційної церкви» [4, с. 60]. Як Гете згадає в автобіографії, унаслідок навчання у його уяві постала прекрасна країна та її оточення, різноманітні події. У своєму життєписі Гете захопиться переказом біблійних оповідей, які сам же назве сумішню байок, історії, міфології та релігії [7, с. 142–152]. В дитинстві Гете часто занотовував у церкві проповіді священика, а згодом робив це вже вдома, чим викликав неабияке захоплення в батька [7, с. 156–157].

Біблія давала Гете багатий матеріал для роздумів про людське буття. У Старому завіті він побачив прообрази людської поведінки, різні моделі людських стосунків. «Що стосується мене особисто, то я любив і цінував її, тому чи не їй одній я був

зобов'язаний своїм моральним формуванням; у мене глибоко запали відображені в ній події, повчання, символи, притчі – і все це так чи інакше продовжувало на мене впливати» [7, с. 298]. Однак ще в дитячому віці Гете зауважив наявні в цій книзі певні протиріччя. На особливу увагу заслуговує сьома книга «Поезії і правди», оскільки тут Гете осмислює підходи до вивчення Біблії відомих тогочасних теологів (Міхалелс, Крузіус, Ернесті). У Ляйпцігу Гете був добре підготовленим до захопливих розмов із відомим теологом Ернестом Теодором Лангером (1743-1820), якого Гете зараховував до тих людей, для яких недоступним виявляється поняття Бога, рівнозначного Всесвіту. Про ці бесіди читаємо у восьмій книзі «Поезії і правди»: «Біблію я знав досконало, і мені не вистачало тільки віри, щоб визнати божественним те, що я до цього часу вважав за вищий прояв людського духу, мені було неважко утвердитися у такому шануванні Бога, оскільки моє перше знайомство з цією книгою було знайомство із книгою божественною» [7, с. 362].

До Біблії Гете періодично звертався і в Страсбурзі. Він заглиблювався у внутрішню суть твору, враховуючи співвідношення суті твору з власною внутрішньою суттю та беручи до уваги те, наскільки життєва сила твору пробуджує життєві сили читача. А все сумнівне, піддане критиці, було нездатним посіяти сумніви в уже засвоєному. Дотримання такого принципу дало свої результати: «Тільки таке сприйняття Біблії зробило її для мене доступною» [7, с. 549].

Враження Гете від Нового завіту в автобіографії пропущені крізь призму зрілого світосприйняття людини з великим життєвим досвідом: «Але яка різниця! Коли з мого життя зникла дитяча повнота сприйняття, ця книга здалась мені відділеною від першої запаморочливою прірвою» [7, с. 550]. Кропітка робота над Новим завітом викликала в Гете нові думки та привела його до висновків, що на скрижалях стояли інші заповіді та що ізраїльтяни блукали пустелею менше, ніж сорок років. Тоді ж Гете побачив невідомі йому раніше риси характеру Мойсея [7, с. 550–551]. Німецький літературознавець Г. Ніггл підкреслює, що саме Гердер відкрив для Гете Біблію як поетичну книгу, з якої можна було і слід було черпати художні образи. Тому у творчості Гете наявні прямі цитати з Біблії, їхні перефразування, натяки на біблійні формулювання [9, с. 224].

Серед зображених у «Поезії і правді» епізодів, пов'язаних із пізнанням Гете Бога, у контексті нашого дослідження зупинимося на епізоді першого Причастя Гете, до якого він був підготовлений бездоганно: «Катехизис, його тлумачення та обряд Причастя я знав як свої п'ять пальців» [7, с. 317]. В епізоді першого Причастя чути голос зрілого Гете: «Моя добра воля і прагнення, уже розхолоджені сухою, бездумною рутинною, були ще більше паралізовані в цю важливу мить, коли мені потрібно було йти у сповідальню» [7, с. 317]. До свого першого Причастя Гете готує свою сповідь, але йому не довелося зізнаватися в гріхах, як заведено в католиків: «Я написав сповідь, яка, чітко виражаючи мій духовний стан, могла би загалом відкрити розумній людині те, про що мені було заборонено говорити зокрема. Але коли я піднявся на старовинні хори в церкві Босоногих братів і підійшов до дивних решітчастих загородок, у яких духівники здійснювали акт сповіді, коли дзвонар відкрив мені двері, і я опинився закритим у тісному приміщенні віч-на-віч із моїм старцем, коли він привітався зі мною слабким, гугнявим голосом, в одну мить погасло світло мого розуму й серця, вивчена на зубок сповідь застигла в мене на губах, і я в збентеженні відкрив книгу, що була в мене в руках, і прочитав першу кращу формулу» [7, с. 318]. На сторінках «Поезії і правди» Гете згадує своє вивчення закону Божого, акцентуючи при цьому подібну суху моралі тогочасного протестантизму. Це, на його думку, було однією з причин тодішнього відходу молодих людей від офіційної церкви.

Відмовившись від християнства (Nichtkrist), Гете розробив для себе свою «власну» релігію. Побудована на неоплатонізмі, вона була поєднанням елементів різних філософських систем і релігій. Найбільше місце в ній займали пантеїстичні уявлення, до яких Гете мав схильність з раннього дитинства. Гете був переконаний, що Бог-природа є ближчим до людини, аніж християнський Бог, хоч він високо цінував етику християнства. Вибір Гете був на користь природи. Великий вплив на формування релігії Гете мала двотомна книга історика протестантської церкви Готфріда Арнольда (1666–1714) «Неупереджена історія церкви та ересі», яка допомогла молодому Гете сформулювати поняття про еретиків, яких зображали як безбожників. Ця книга охоплювала історію християнських віросповідань від «часів апостолів» до пієтистів кінця XVIII-го століття. Про створення своєї власної релігії Гете згадує так: «Я старанно вивчив різні думки, і оскільки мені не один раз доводилось чути, що кожна людина начебто врешті решт має свою релігію, мені здалось цілком природним, створити собі свою власну, і я зробив це з великим захопленням. В її основі лежав неоплатонізм, до якого додалися елементи герменевтики, містицизму й кабалістики, так я вибудував для себе світ, який виглядав досить чудернацько» [7, с. 379].

Гете не був християнином по своїй суті, хоч формально виконував обряди державної церкви. Згадаймо, наприклад, вже цитований нами уривок про перше Причастя Гете, відвідування ним церковних богослужінь. У юнацькому віці Гете проводить багато часу в Зезенгаймі в сім'ї протестантського священника Йоганна Якоба Бріона. Звичайно, що найпершою причиною цього було захоплення Гете молодшою дочкою священника, Фрідерікою Бріон. Але Гете проводив також багато часу за розмовами з її батьком, про що йдеться у десятій книзі життєпису.

Представимо ще один важливий штрих з біографії Гете. В історії нещасливих стосунків Гете з Лілі Шенеманн неабияку роль зіграла релігія. Саме релігія стала чи не найважливішою причиною того, що проведені перед Великоднем 1775 року заручини молодих людей були згодом скасовані, оскільки наречена була євангелісткою та належала до реформатської громади Оффенбаху: «До того ж між моїми батьками та її матір'ю сімейна близькість так і не встановилась. Інші релігійні традиції, інші звичаї!» [7, с. 758]. По-своєму характеризує стосунки Гете з церквою О. Анікст: «Ворог всякої церкви, Гете не міг змиритися і з відродженням католицизму, до якого звернулись, зокрема, брати А. і Ф. Шлегель» [1, с. 73].

Гете не був ані атеїстом, ані релігійною людиною у конфесійному значенні. У листі до відомого мистецтвознавця того часу Зульпіца Буассере від 22 березня 1831 року Гете зізнається, що не знайшов конфесії, прихильником якої міг би себе назвати. А самого Зульпіца Буассере Гете згадує у «Поезії і правді» як славного та невтомно працюючого над відтворення Кельнського собору [7, с. 419]. Гете було байдуже, як його називали: пантеїстом, атеїстом чи навіть і християнином, він вважав, що ніхто так і не знає, що це все означає. Гете був істинно віруючим пантеїстом, хоч свої пантеїстичні погляди міг висловлювати лише в колі найближчих друзів та в щоденниках. Усі конфесійні форми християнської релігії Гете розглядає як попередні стадії на шляху до повного розкриття її гуманістичного змісту.

Відомий філософ-декадент С. Соловйов друкує у 1917 році у «Богословському віснику» статтю «Гете і християнство», де заявляє, що зрозуміти Гете – це означає зрозуміти сучасний йому антихристиянський рух. С. Соловйов вважає, що Бог пантеїзму є набагато даліше від людини, аніж Бог християнський. На його думку, пантеїстичний Бог не є особистістю, його не можна собі уявити, він є байдужим до людини. Близькість Бога-природи повертається повною неможливістю наблизитися до нього. У статті О. Ярового «Віра Кобзаря», яку вміщує Інтернет-видання

«Православ'є в Україні» від 16 квітня 2007 року, Гете названо ядуcho-скептичним масоном, який, як багато талановитих людей, не уникнув спокуси вогню всезаперечення [6]. Власне остання різка характеристика Гете є ще дуже поверхово опрацьованим вектором сучасного українського гетезнавства та спонукає до подальшої роботи над цією проблемою.

**Висновки.** У «Поезії і правді» Гете підсумовує шлях формування своїх релігійних поглядів. Біблія була однією з книг, які сформували духовний образ поета, він вклав у її вивчення дуже велику частину своєї душі. Згодом Гете вже не міг обходитися без цієї книги. Але Біблія не відповіла на багато запитань Гете, в пошуках відповідей на які він звертався до фізіогноміки, ботаніки, хімії, оптики, астрології, мінералогії. Окремо виділимо звернення Гете до алхімії та магії, які ортодоксальні християни розглядали як не завжди свідоме суперництво з Богом. Істинна релігія Гете не співвідноситься з жодною конфесією, із жодним релігійним каноном.

Не приймаючи християнства, Гете цінував його неабиякий вплив на розвиток західної культури. Він вважав, що лише той, хто пройшов горнило християнства, навіть переставши в нього вірити, дійсно може бути носієм західної культури. У релігійних переконаннях Гете немає переломних моментів. Основними віхами їхнього становлення були протестантське походження; рання критика ортодоксальності; вплив пієтизму та герменевтичних традицій.

Кожна із цих віх формування релігійних поглядів Гете по-своєму відбилася як в художній творчості письменника так і в його науковому доробку, що відкриває широке поле подальших досліджень проблеми «Гете та релігія». Поглиблене вивчення названих періодів дає можливість зрозуміти гетевський варіант тлумачення Біблії. У німецькій гетеані чимало досліджень присвячені вивченню релігійних переконань Гете (П. Вуст, Ф. Мукерманн, Ф. Нідермайер, Г. Тіліке), які сьогодні доступні українському читачеві лише мовою оригіналу. Детальніша робота з працями згаданих авторів буде суттєвим внеском до розгляду проблеми «Гете та релігія».

### Список використаної літератури

1. Аникст А. А. Художественный универсализм Гёте / А. А. Аникст // Вопросы литературы. – 1982. – № 2. – С. 54–83 ; Anikst A. A. Khudozhestvennyy universalizm Gete / A. A. Anikst // Voprosy literatury. – 1982. – № 2. – S. 54–83.
2. Вильмонт Н. Н. Комментарии / Н. Н. Вильмонт // Гете Й. В. Поэзия и правда / Й. В. Гете ; пер. с нем. Н. Ман. – Москва : Художественная литература, 1969. – С. 561–605 ; Vilmont N. N. Kommentarii / N. N. Vilmont // Gete Y. V. Poeziya i pravda / Y. V. Gete ; per. s nem. N. Man. – Moskva : Khudozhestvennaya literatura, 1969. – S. 561–605.
3. Жирмунский В. М. К вопросу о классовом самоопределении Гете в историческом освещении // Жирмунский В. М. Из истории западно-европейских литератур / В. М. Жирмунский. – Ленинград : Наука, 1981. – С. 30–61 ; Zhirmunskiy V. M. K voprosu o klassovom samoopredelenii Gete v istoricheskom osveshchenii // Zhirmunskiy V. M. Iz istorii zapadno-evropeyskikh literatur / V. M. Zhirmunskiy. – Leningrad : Nauka, 1981. – S. 30–61.
4. Конради К. О. Гете. Жизнь и творчество : пер. с нем. / К. О. Конради ; предисл. и общ. ред. А. Гугнина. – Москва : Радуга, 1987. – Т. 1 : Половина жизни. – 592 с. ; Konradi K. O. Gete. Zhizn i tvorchestvo : per. s nem. / K. O. Konradi ; predisl. i obshch. red. A. Gugnina. – Moskva : Raduga, 1987. – T. 1 : Polovina zhizni. – 592 s.
5. Лагутина И. Н. Символическая реальность Гете : Поэтика художественной прозы / И. Н. Лагутина. – Москва : Наследие, 2000. – 280 с. ; Lagutina I. N.

Simvolicheskaya realnost Gete : Poetika khudozhestvennoy prozy / I. N. Lagutina. – Moskva : Nasledie, 2000. – 280 s.

6. Яровий О. Віра Кобзаря [Електронний ресурс] / О. Яровий // Україна Православна : Офіційний сайт Української Православної Церкви. – Режим доступу : [http://pravoslavie.org.ua/2004/04/o\\_yaroviy\\_vra\\_kobzarya/](http://pravoslavie.org.ua/2004/04/o_yaroviy_vra_kobzarya/); Yaroviy O. Vira Kobzaria [Elektronnyi resurs] / O. Yaroviy // Ukraina Pravoslavna : Ofitsialnyy sayt Ukrainskoy Pravoslavnoy Tserkvi. – Rezhim dostupu : [http://pravoslavie.org.ua/2004/04/o\\_yaroviy\\_vra\\_kobzarya/](http://pravoslavie.org.ua/2004/04/o_yaroviy_vra_kobzarya/).

7. Goethe J. W. Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit / J. W. Goethe. – Band 13. – Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1967. – 1050 s.

8. Niggel G. Biblische Welt in Goethes Dichtung / G. Niggel // Biblia a literatura / pod red. S. Sawickiego, J. Gotfryda. – Lublin : Wydawnictwo towarzyszenia naukowego katolickiego uniwersytetu Lubelskiego, 1986. – S. 223–238.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2019.

**H. Shevtsiv**

#### **«POETRY AND TRUTH» BY J. W. GOETHE: THE BIBLE AS THE SOURCE OF AUTOBIOGRAPHER'S SPIRITUAL IMAGE**

*The article is dedicated to investigation the Bible's influence on the Goethe personality development. It should be said that literary studies on the topic under consideration are related to 1) Goethe's artistic creativity as a historical impact made by the Bible; 2) Goethe's attitude towards the Bible as the key to understanding his artistic creativity.*

*It is known that Goethe borrowed the scenes and characters from the Bible in his early works. The mature works of Goethe represent the Bible scenes through a prism of personal understanding of the world and God. It brings up elements of pantheism, atheism, gnostic and Christian motives. Goethe's memories of his early attitude towards the Bible and religion are analyzed. In his young age he noticed that the book has specific contradictions.*

*Goethe's memories of his first communion are analyzed in detail. Goethe recalls his studying of the God's word, emphasizing Protestantism righteous moral of that time. According to him, it was one of the reasons for young people to separate from the official church in that time. It is underlined that it was Herder who proved the Bible to be poetic to Goethe. However, the Bible was not able to answer a lot of Goethe's questions, thus he would turn to physiognomy, botany, chemistry, optics, astrology and minerology. He also used alchemy and magic, which were considered by the Orthodox Christians not as credible sources of knowledge but on the contrary as opposing to divine knowledge. The true religion of Goethe correlates with neither a confession nor a religious canon.*

*On the basis of «Poetry and Truth» analysis the author's religious beliefs development was observed. It is stated that due to some religious issues Goethe and Lili Schönemann engagement was broken. Goethe's own religion was based on Neoplatonism. It incorporates elements of different philosophy systems with pantheism ideas in prevail. Goethe did not take Christianity, however, he highly appreciated its influence on the Western culture.*

*There are no critical moments in Goethe's religious beliefs. The main stages in their development were evangelic roots, early orthodoxy criticism, pietism influence and hermetic traditions. Different points of view of Ukrainian, Russian and German scholars on Goethe's mature views are generalized.*

**Key words:** *autobiography, author, the Bible, confession, memory, episode, belief, religion, Christianity.*